

WOJCIECH BĄBA

Kraków

ORCID: 0000-0003-4554-3896

RELACJE GOSPODARCZE UNII EUROPEJSKIEJ Z PAŃSTWAMI POŁUDNIOWÓSRÓDZIEMNOMORSKIMI STAN OBECNY I PERSPEKTYWY

WPROWADZENIE

Region Morza Śródziemnego był i jest regionem mającym istotny i specyficzny wpływ na sytuację kontynentu europejskiego. W starożytności był on areną rywalizacji między Rzymem a Kartaginą oraz ekspansji zwycięskiego Cesarstwa Rzymskiego. W średniowieczu kluczowym dla regionu zjawiskiem była konkurencja między chrześcijaństwem a islamem. W okresie ostatnich kilkuset lat obszar Afryki Północnej i Lewantu był natomiast polem ekspansji kolonialnej państw europejskich, stopniowo wypierających z tego regionu Imperium Osmańskie. Od momentu zakończenia II wojny światowej w regionie nasiliły się procesy dekolonizacyjne, zakończone powstaniem niepodległych państw, które nawiązały stosunki zarówno z państwami europejskimi, jak i z ich najważniejszym ugrupowaniem integracyjnym, tj. Wspólnotami Europejskimi. Bliskie sąsiedztwo państw południowośródziemnomorskich (ang. *South-Mediterranean* – *SMED*) oraz silne związki historyczne między nimi a państwami Europy Południowej i Zachodniej spowodowały, że Wspólnoty Europejskie bardzo wcześnie podjęły próby uregulowania swoich stosunków gospodarczych z tą grupą państw. Mimo wyraźnej nierównowagi, wynikającej z dominującej pozycji Wspólnot, relacje te rozwijały się intensywnie w okresie minionych kilkudziesięciu lat, zarówno w wymiarze umownym (układy stowarzyszeniowe), jak i realnym (wymiana handlowa, napływ siły roboczej). W ostatnich latach widoczny jest rosnący wpływ wydarzeń zachodzących w tym regionie na sytuację Unii Europejskiej oraz jej państw członkowskich. Tzw. Arabska Wiosna oraz jej konsekwencje, zwłaszcza wojny domowe w Libii i Syrii oraz masowa migracja z rejonu Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu do Europy, okazały się zjawiskami poważnie zagrażającymi zarówno dobrobytowi, jak i przyszłości integracji europejskiej.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie analizy relacji gospodarczych UE z państwami południowośródziemnomorskimi oraz sformułowanie na bazie jej wyników prognozy dotyczącej rozwoju tych relacji z przyszłości. Zakres przedmiotowy analizy obejmuje dwa aspekty: prawny (stan relacji umownych) oraz empiryczny (stan relacji gospodarczych, mierzony wartościami wybranych wskaźników). Zakres

podmiotowy analizy dotyczy siedmiu państw: Algierii, Egiptu, Izraela, Jordanii, Libanu, Maroka oraz Tunezji. W analizie zdecydowano się pominąć Libię¹ oraz Syrię². Ze względu na duży wpływ położenia geograficznego na stosunki danego państwa *SMED* z UE, analiza relacji Unii z tymi państwami zostanie przeprowadzona w kolejności wynikającej z kryterium geograficznego („z zachodu na wschód”).

Pod względem czasowym analiza obejmuje lata 1998³-2018 w aspekcie prawnym oraz lata 2007 i 2017⁴ w aspekcie empirycznym. Za aktualny stan prawny relacji umownych uznano stan na dzień 1 grudnia 2018 r. Zastosowanie wartości wskaźników empirycznych dla dwóch lat miało umożliwić dokonanie analizy relacji gospodarczych zarówno w ujęciu przekrojowym (stan w danym roku), jak i dynamicznym (zmiana sytuacji między analizowanymi latami). Rok 2017 był ostatnim, dla którego dostępne były wartości większości wskaźników empirycznych. W konsekwencji 2007 r. wybrano jako rok bazowy analizy empirycznej, co umożliwiło porównanie wartości wskaźników w odstepie dziesięciu lat.

RELACJE UNII EUROPEJSKIEJ Z PAŃSTWAMI *SMED* – ASPEKT UMOWNY

Relacje między Wspólnotami Europejskimi a państwami południowośródziemnomorskimi w okresie 1958-1998 kształtowane były przez dwa kluczowe czynniki: położenie geograficzne krajów *SMED* oraz fakt, że wszystkie te kraje były w pewnym okresie swoich dziejów koloniami⁵ europejskich mocarstw, przede wszystkim Wielkiej Brytanii i Francji. W początkowym okresie istnienia Wspólnot Europejskich, podstawowym celem państw EWG w polityce wobec krajów *SMED* było utrzymanie związków politycznych i gospodarczych z koloniami lub niepodległymi państwami powstałymi w ich miejsce. Wraz z ewolucją sytuacji w państwach regionu, zmianom podlegały również relacje Wspólnot z nimi⁶. W latach 1998-2006 wszystkie analizowane państwa podpisały **układy stowarzyszeniowe** (ang. *Association Agreements*) z UE, zakładające m.in. utworzenie między partnerami strefy wolnego handlu (SWH). Państwa *SMED* zobowiązały się w układach do zniesienia ceł na artykuły przemysłowe z UE, natomiast dostęp do unijnego rynku dla artykułów rolnych i tekstyliów pochodzących z tych krajów pozostał ograniczony. Układy nie regulowały również

¹ Powodem tej decyzji były: faktyczny rozpad kraju w efekcie upadku reżimu M. Kadaffiego i wojny domowej oraz brak lub mała wiarygodność danych empirycznych.

² Przesądziły o tym: krwawa wojna domowa, której stroną zwycięską okazał się reżim B. al-Asada (wspierany przez Iran i Rosję) oraz brak danych empirycznych.

³ Data wejścia w życie pierwszej umowy stowarzyszeniowej między UE a analizowanym krajem (Tunezją).

⁴ Z wyjątkiem dwóch wskaźników.

⁵ Nawet jeśli niektóre z nich (np. Egipt) nie były koloniami *de iure*, były to kraje całkowicie kontrolowane przez mocarstwa kolonialne.

⁶ Więcej na ten temat m.in. w: P. J. Borkowski, *Partnerstwo Eurośródziemnomorskie*, Warszawa 2012; S. Radwan, J-L. Reiffers, *The Euro-Mediterranean Partnership, 10 Years after Barcelona: Achievements and Perspectives*, Marseille 2005.

kwestii, którymi kraje *SMED* były najbardziej zainteresowane: zadłużenie zagranicze, przepływy siły roboczej, usług i kapitału⁷.

Obecnie podstawę relacji UE z państwami południowośroziemnomorskimi stanowi Europejska Polityka Sąsiedztwa (EPS), wprowadzona w 2003 r. Polityka ta obejmuje państwa będące południowymi i wschodnimi sąsiadami UE⁸, a jej celem jest maksymalnie ścisła integracja polityczna i gospodarcza stron oraz zapewnienie stabilności bezpośredniego sąsiedztwa państw Unii⁹. Polityka ta bazuje na dwustronnych umowach między UE a danym państwem, natomiast w wymiarze wielostronnym jest uzupełniana przez inicjatywy multilateralne, w postaci Partnerstwa Wschodniego oraz Unii na rzecz regionu Morza Śródziemnego (ang. *Union for the Mediterranean – UfM*). Analizowane państwa uczestniczą w tej drugiej inicjatywie¹⁰. Projekty realizowane w ramach *UfM* dotyczą polityki transportowej, ochrony środowiska, polityki energetycznej, ochrony zdrowia, migracji, edukacji i polityki społecznej¹¹. Ocena dotychczasowego funkcjonowania EPS oraz jej zrewidowane cele zostały przedstawione przez Komisję Europejską oraz Wysokiego Przedstawiciela Unii ds. zagranicznych i polityki bezpieczeństwa w Komunikacie z 18 listopada 2015 r.¹² W wymiarze umownym, kluczowym elementem EPS jest podpisywanie przez Unię z partnerami umów o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (ang. *Deep and Comprehensive Free Trade Agreement – DCFTA*). Mają one rozbudowywać i uzupełniać obecnie obowiązujące w relacjach UE z państwami *SMED* układy stowarzyszeniowe. W wymiarze gospodarczym zakres *DCFTA* wykracza znacznie poza zakres układów stowarzyszeniowych, które generalnie przewidują jedynie utworzenie strefy wolnego handlu artykułami przemysłowymi (w przypadku niektórych krajów również rolnymi i rybnymi). Natomiast *DCFTA* zakładają harmonizację przepisów (tj. *de facto* przyjęcie przez partnerów przepisów unijnych) w takich obszarach, jak: obroty towarowe i usługowe, normy techniczne i sanitarne, rynek zamówień publicznych, przepływ kapitału, polityka konkurencji, ochrona konsumentów oraz ochrona praw własności intelektualnej¹³. UE podpisała umowy tego typu z trzema partnerami objętymi EPS:

⁷ K. Pęczak, *Dziesięć lat partnerstwa Euro-Śródziemnomorskiego*, „Wspólnoty Europejskie” 9/2005.

⁸ Oprócz analizowanych krajów, EPS obejmuje także: Autonomię Palestyńską, Libię i Syrię oraz Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Mołdawię i Ukrainę.

⁹ Patrz: R. Whitman, S. Wolff, *The European Neighborhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact*, Palgrave Macmillan, London 2010; *European Neighbourhood Policy*, European Union – External Action, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

¹⁰ Wraz z Albanią, Autonomią Palestyńską, Bośnią i Hercegowiną, Czarnogórą, Mauretanią, Monako i Turcją.

¹¹ *Union for the Mediterranean*, European Union – External Action, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/union-mediterranean-ufm/329/union-for-the-mediterranean-ufm_en [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

¹² *Review of the European Neighbourhood Policy*, SWD (2015) 500.

¹³ H. Tendera-Właszczuk, R. Prostek (red.), *Aktualna kondycja integracji europejskiej w obliczu wyzwań zewnętrznych i wewnętrznych*, Difin, Warszawa 2019.

Gruzją (2016), Mołdawią (2016) i Ukrainą (2017)¹⁴. W odróżnieniu od państw *SMED*, żadne z tych państw nie miało wcześniej podpisanej z UE umowy stowarzyszeniowej – ich relacje regulowały Umowy o partnerstwie i współpracy (ang. *Partnership and Cooperation Agreements – PCA*). We wspomnianym wcześniej Komunikacie z 2015 r. strona unijna stwierdziła, że za optymalny model regulacji relacji z partnerami EPS uznaje podpisywanie z nimi *DCFTA*. Świadoma jest jednak stanowiska niektórych partnerów objętych EPS, którzy nie są zainteresowani podpisaniem tego typu umów z UE, i stanowisko to akceptuje. Państwom tym strona unijna ma proponować rozwiązania o węższym niż *DCFTA* zakresie przedmiotowym¹⁵, wychodzące jednak poza obszar uregulowany w już obowiązujących umowach¹⁶. Warto natomiast wspomnieć, że w odróżnieniu od państw objętych Partnerstwem Wschodnim, UE nie przewiduje podpisywania z państwami *SMED* umów o liberalizacji wizowej. Jedyнным państwem południowośroziemnomorskim, mającym podpisaną tego typu umowę z UE, jest Izrael¹⁷.

Terytorium **Maroka**¹⁸ znajdowało się pod francuskim i hiszpańskim protektoratem w okresie 1912-1956. Konflikt o kontrolę nad Marokiem między Francją, Hiszpanią, Niemcami i Wielką Brytanią jest uznawany za jeden z czynników, które doprowadziły do wybuchu I wojny światowej¹⁹. Południowa część kraju, tzw. Sahara Zachodnia (wcześniej wchodząca w skład protektoratu hiszpańskiego) podjęła w latach 70. XX w. próbę uzyskania niepodległości (przy wsparciu Algierii i Libii), którą jednak zdławiły wojska Maroka oraz Mauretanii (wspierane przez Francję, Hiszpanię i USA). W 1991 r. konflikt zbrojny przerwał rozejm, który obowiązuje do dnia dzisiejszego. Status Sahary Zachodniej pozostaje nieuregulowany. Układ o stowarzyszeniu Maroka z UE obowiązuje od 2000 r. W 2012 r. zakres strefy wolnego handlu, przewidywany w Układzie, został poszerzony o artykuły rolne i rybne. Natomiast w 2013 r. Maroko jako pierwsze państwo *SMED* rozpoczęło negocjacje z UE w sprawie podpisania umowy o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (*DCFTA*). Relacje UE z Marokiem komplikują przede wszystkim niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego oraz niestabilność wewnętrzna tego państwa (niedemokratyczny ustrój, nieuregulowany status Sahary Zachodniej, napięcia w hiszpańskich enklawach Ceuty i Melilli, zwłaszcza związane z nielegalną imigracją na teren enklaw oraz prze-

¹⁴ Podano daty wejścia w życie umów.

¹⁵ W listopadzie 2017 r. UE podpisała pierwszą tego typu umowę – Kompleksową i wzmocnioną umowę o partnerstwie (ang. *Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement – CEPA*) z Armenią. Umowa ta ma zastąpić wcześniej obowiązującą Umowę o partnerstwie i współpracy z 1999 r.

¹⁶ *Review...*

¹⁷ *Visa policy*, European Commission – Migration and Home Affairs, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy_en [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

¹⁸ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat..., European Commission – Trade – Policy – Morocco*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/morocco/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Morocco country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-14121438> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

¹⁹ P. Ham, *1914 – rok końca świata*, Warszawa 2015; A. Chwalba, *Samobójstwo Europy – wielka wojna 1914-1918*, Kraków 2014.

stępczością). Mimo pewnych reform wprowadzonych przez króla Muhammada VI w efekcie Arabskiej Wiosny, w Maroku regularnie dochodzi w ostatnich latach do protestów, głównie przeciwko złej sytuacji gospodarczej, wysokiemu bezrobociu (szczególnie wśród młodzieży) oraz korupcji i naruszeniom praw człowieka. Ostatnie poważne protesty miały miejsce w okresie od października 2016 r. do czerwca 2017 r.

Algieria²⁰ była od 1830 r. kolonią francuską. Niepodległość proklamowała w 1962 r., po zakończeniu trwającego od 1954 r., niezwykle krwawego konfliktu²¹ z Francją (liczbę ofiar szacuje się na ponad milion, ponadto po jego zakończeniu wyjechało do Francji około 900 tys. osadników francuskich oraz profrancuskich algierczyków). W okresie 1991-2000 w Algierii trwała wojna domowa między islamskimi fundamentalistami (zwycięzcy demokratycznych wyborów) a stroną rządową (wojskowa junta, sprawująca władzę w wyniku zamachu stanu). Konflikt ten pochłonął około 200 tys. ofiar i zakończył się zwycięstwem strony rządowej. Układ o stowarzyszeniu Algierii z UE wszedł w życie w 2005 r. Na relacje UE i Algierii negatywnie wpływa niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego tego kraju, niestabilność polityczna, utrzymujący się wysoki poziom zagrożenia atakami terrorystycznymi, a także fakt, że Algieria wciąż nie jest członkiem *WTO*. W marcu 2019 r. w Algierii wybuchły masowe protesty, będące efektem ogłoszenia przez 82-letniego prezydenta A. Buteflikę zamiaru kandydowania na piątą kadencję (objął urząd w 1999 r.). W efekcie protestów, otoczenie prezydenta Butefliki zapowiedziało ustąpienie ze stanowiska prezydenta Algierii do końca kwietnia 2019 r.²²

Tunezja²³ była protektoratem francuskim w latach 1881-1956. Okres 1957-1987 charakteryzowały rządy prezydenta Burgiby, początkowo liberalne, w późniejszym okresie bardziej autorytarne. W 1987 r. prezydent Burgiba został odsunięty od władzy w drodze przewrotu przez generała Ben Alego, który rządził Tunezją jako prezydent do 2011 r. Rządy Ben Alego zostały obalone w wyniku tzw. Jaśminowej Rewolucji (2010-2011), która stała się początkiem Arabskiej Wiosny. Następstwem rewolucji była demokratyzacja, a u władzy znaleźli się zarówno przedstawiciele środowisk laickich, jak i konserwatywnych (odwołujących się do islamu, lecz nie islamistycznych). Tunezja jest uznawana za jedyne państwo regionu, w którym

²⁰ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat..., European Commission – Trade – Policy – Algeria*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/algeria/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Algeria country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-14118852> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

²¹ Stosownie określenia „wojna algierska” było we Francji zakazane do 1999 r.

²² K. Fałęcka, *Spokój panuje w Algierze, a Buteflika rządzi na wieki*, „Gazeta Wyborcza” 17.11.2018, <http://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,24171759,spokoj-panuje-w-algierze-a-buteflika-rzadzi-na-wieki.html> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *Prezydent Algierii zrezygnował*, „TVN24” 03.04.2019, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/algieria-media-prezydent-buteflika-oglosil-swoja-rezygnacje,924015.html> [dostęp 23 kwietnia 2019 r.].

²³ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat...; European Commission – Trade – Policy – Tunisia*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/tunisia/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Tunisia country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-14107241> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

Arabska Wiosna odniosła sukces. Cieniem na wizerunku państwa kładzie się jednak rosnąca aktywność islamskich terrorystów, zarówno w samej Tunezji (w dwóch największych zamachach, przeprowadzonych przez tak zwane Państwo Islamskie w 2015 r. zginęło łącznie 59 osób), jak i poza jej granicami (Tunezyjczycy stanowili jedną z liczniejszych grup wśród zagranicznych ochotników, którzy zaciągnęli się w szeregi Państwa Islamskiego). Układ o stowarzyszeniu Tunezji z UE wszedł w życie najwcześniej spośród analizowanych państw *SMED*, mianowicie w 1998 r. Tunezja była również pierwszym państwem regionu, w przypadku którego weszła w życie strefa wolnego handlu z UE (w 2008 r.). W październiku 2015 r. rozpoczęła natomiast negocjacje z UE w sprawie podpisania umowy o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (*DCFTA*), mającej regulować m.in. kwestie obrotu artykułami rolnymi oraz usługami. Relacje Tunezji z UE utrudniają zarówno problemy wewnętrzne tego kraju (wysoki na tle sąsiadów, lecz niski w porównaniu z UE poziom rozwoju, utrzymująca się trudna sytuacja gospodarcza, objawiająca się m.in. powtarzającymi się gwałtownymi protestami ludności, rosnącymi wpływami społecznymi islamistów, skutkującymi pogorszeniem sytuacji kobiet, regularne ataki terrorystyczne), jak i sytuacja w regionie (wojna domowa w Libii, kryzys migracyjny w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie).

Egipt²⁴ podlegał zwierzchnictwu Wielkiej Brytanii w okresie od 1881 do 1952 r. (oficjalnie status brytyjskiego protektoratu otrzymał w 1914 r., natomiast od 1922 r. funkcjonował jako niepodległe państwo, *de facto* całkowicie zależne od Wielkiej Brytanii). Praktycznie w całym okresie 1953-2011 w Egipcie występowały rządy wojskowych oraz polityków powiązanych z wojskiem (prezydenci Nasser, Sadat i Mubarak). W efekcie protestów, które wybuchły w Kairze w styczniu 2011 r., reżim Mubaraka załamał się, a w wyniku demokratycznych wyborów do władzy doszedł prezydent Mursi, kandydat islamistycznego Bractwa Muzułmańskiego. Zaostrzający się konflikt między islamistami a armią w lipcu 2013 r. doprowadził do wojskowego zamachu stanu, a władzę w państwie objął generał as-Sisi. Układ o stowarzyszeniu Egiptu z UE obowiązuje od 2004 r. W 2010 r. weszło w życie porozumienie, rozszerzające zakres SWH między UE a Egiptem o artykuły rolne i rybne. W 2013 r. zainicjowano rozmowy w sprawie podpisania umowy o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (*DCFTA*), jednak oficjalne negocjacje dotychczas się nie rozpoczęły. Relacje Egiptu z UE utrudniają zarówno kwestie polityczne (niedemokratyczny ustrój, masowe naruszenia praw człowieka, terroryzm islamistyczny, zwłaszcza na Półwyspie Synajskim oraz skierowany wobec chrześcijan, słabnąca pozycja Egiptu w regionie), jak i gospodarcze (problem z utrzymaniem trwałego wzrostu gospodarczego, duże nierówności dochodowe w społeczeństwie, wysokie bezrobocie, zwłaszcza wśród młodych). Warto również wspomnieć, że najważniejszym partnerem Egiptu nie jest UE,

²⁴ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat...; European Commission – Trade – Policy – Egypt*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Egypt country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-13313370> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

lecz Stany Zjednoczone, które udzielają mu pomocy finansowej, przede wszystkim na cele wojskowe (Egipt jest drugim największym beneficjentem tej pomocy po Izraelu).

Terytorium Palestyny, na większości którego istnieje obecnie **Izrael**²⁵, znajdowało się pod brytyjską kontrolą (tzw. Brytyjski Mandat Palestyny) w okresie 1929-1948. Izrael jest jedynym w pełni demokratycznym państwem w regionie, charakteryzuje się też najwyższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego wśród krajów *SMED* oraz jedną z najnowocześniejszych gospodarek na świecie. Układ stowarzyszeniowy Izraela z UE obowiązuje od 2000 r. W 2010 r. weszło w życie porozumienie poszerzające zakres przedmiotowy SWH UE-Izrael o artykuły rolne i rybne. Mimo zbliżonego poziomu rozwoju gospodarczego partnerów, relacje z UE utrudniają kwestie polityczne, w tym przede wszystkim nierozwiązany konflikt izraelsko-palestyński. Na relacje te negatywnie wpływa również obecność w wielu państwach UE (Francja, Belgia, Holandia, Niemcy) licznej populacji osób o korzeniach arabskich, generalnie wrogo nastawionej do Izraela. Podobnie jak w przypadku Egiptu, najważniejszym partnerem Izraela pozostają od lat 60. XX w. Stany Zjednoczone, udzielające mu bardzo dużej pomocy wojskowej²⁶ oraz blokujące inicjatywy skierowane przeciw polityce Izraela na forum ONZ. W ostatnich latach, mimo malejącego bezpośredniego zagrożenia atakami terrorystycznymi wewnątrz kraju, występują zjawiska mogące w przyszłości zaowocować pogorszeniem się sytuacji Izraela, zarówno wewnętrznej (rosnąca polaryzacja polityczna wzmacniania działaniami premiera B. Netanjahu, problemy z korupcją, powiększające się różnice dochodowe, spadające poparcie dla kompromisu w kwestii palestyńskiej, kontynuowanie osadnictwa w enklawach palestyńskich, konflikt między *Hamasem* i *Fatahem* o władzę nad terytorium enklaw), jak i zewnętrznej (wojna domowa w Syrii, skutkująca wzrostem wpływów Iranu w tym kraju i pojawieniem się jednostek armii irańskiej w pobliżu granicy izraelsko-syryjskiej, zaostrzający się konflikt między Arabią Saudyjską a Iranem o wpływy w regionie, pogorszenie relacji izraelsko-tureckich, niestabilność polityczna i utrzymujące się zagrożenie terrorystyczne w Egipcie).

Podobnie jak Palestyna, terytorium dzisiejszej **Jordanii**²⁷ było brytyjskim terytorium mandatowym w okresie 1923-1946. Funkcjonowanie Królestwa Jordanii od początku jego istnienia komplikuje konflikt izraelsko-palestyński. W reakcji na utworzenie Izraela wojska jordańskie zajęły tzw. Zachodni Brzeg Jordanu oraz wschodnią Jerozolimę. Tereny te zostały jednak utracone przez Jordanię na rzecz Izraela w 1967 r.

²⁵ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat...; European Commission – Trade – Policy – Israel*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/israel/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Israel country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14628835> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

²⁶ W 2016 r. USA zatwierdziły nowy, największy w historii tego kraju pakiet pomocy wojskowej dla Izraela. Przewiduje on przekazanie Izraelowi w latach 2018-2028 środków w wysokości około 38 mld USD.

²⁷ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat...; European Commission – Trade – Policy – Jordan*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/jordan/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Jordan country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14631981> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

w efekcie tzw. wojny sześciodniowej. Oba konflikty z Izraelem spowodowały napływ do Jordanii prawie miliona Palestyńczyków z tzw. terytoriów okupowanych. Natomiast konflikt między rządzącą w Jordanii dynastią haszymidzką a zbrojnymi ugrupowaniami palestyńskimi (wspieranymi przez Syrię) przekształcił się w 1970 r. w wojnę domową, która zakończyła się zwycięstwem strony rządowej (po brutalnej pacyfikacji obozów dla uchodźców palestyńskich). W 1994 r. Jordania podpisała pokój z Izraelem²⁸, natomiast w 2002 r. wszedł w życie Układ o stowarzyszeniu z UE. Od 2007 r. strefa wolnego handlu między Jordanią a UE obejmuje także artykuły rolne i rybne. Stosunki z UE komplikuje zarówno sytuacja wewnętrzna Jordanii (niedemokratyczny ustrój, malejące poparcie dla rządzącej dynastii haszymidzkiej, powszechne naruszenia praw człowieka, liczna mniejszość palestyńska i syryjska), jak i sytuacja w regionie (konflikt izraelsko-palestyński, wojna domowa w Syrii i jej następstwa). Warto wspomnieć, że Jordania przyjęła w ostatnich latach ponad 650 tys. uchodźców z Syrii, co odpowiada około 10% populacji kraju, a przyjmowała już w przeszłości liczne grupy uchodźców z terytorium Palestyny oraz Iraku²⁹. W 2015 r. Jordania miała około 9,5 mln mieszkańców, z czego prawie 3 mln stanowiły osoby nieposiadające jordańskiego obywatelstwa³⁰.

Liban³¹ był terytorium mandatowym Francji w latach 1920-1944. Praktycznie od początku istnienia niepodległego państwa utrzymywało się w nim napięcie między chrześcijanami (głównie maronici, stanowiący około 20% ludności) oraz muzułmanami (zarówno szyici, jak i sunnici stanowią po około 30% ludności kraju). W następstwie wojen izraelsko-arabskich oraz masowego napływu Palestyńczyków do Libanu, sytuacja uległa dalszej destabilizacji, co skutkowało wybuchem krwawej wojny domowej trwającej w latach 1975-1990. W 1976 r. do Libanu wkroczyły wojska Syrii, natomiast w 1982 r. armia Izraela. W 1990 r. władzę w Libanie przejęli politycy prosyryjscy, a wojska syryjskie opuściły terytorium Libanu dopiero w 2005 r. Trzy lata później Syria ostatecznie uznała niepodległość Libanu. Wojna domowa, która wybuchła w Syrii w 2011 r. ponownie zdestabilizowała sytuację w Libanie (kraj ten przyjął około 1 mln uchodźców z Syrii, co odpowiada około 1/5 jego ludności³²). Układ stowarzyszeniowy między Libanem a UE wszedł w życie w 2006 r. Liban jest jednym z najbogatszych i najbardziej liberalnych obyczajowo państw regionu, jednak jego niestabilność wewnętrzna (wszystkie grupy religijne utrzymują własne milicje

²⁸ Stając się drugim po Egipcie (1979) państwem arabskim, które zakończyło wojnę z Izraelem i oficjalnie uznało to państwo.

²⁹ *Uchodźcy z Syrii: kryzys w liczbach*, <https://amnesty.org.pl/uchodzcy-z-syrii-kryzys-w-liczbach/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

³⁰ M. Ghazal, *Population stands at around 9.5 million, including 2.9 million guests*, <http://www.jordantimes.com/news/local/population-stands-around-95-million-including-29-million-guests> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

³¹ Opracowano na podstawie: K. Pęczak, *Dziesięć lat...; European Commission – Trade – Policy – Lebanon*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/lebanon/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.]; *BBC – Lebanon country profile*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14647308> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

³² *Uchodźcy z Syrii...*

zbrojne, które regularnie ścierają się zarówno ze sobą, jak i z armią libańską; sama organizacja militarna szyitów, czyli *Hezbollah*, jest liczniejsza niż libańska armia) oraz napięta sytuacja w regionie (zwłaszcza wojna domowa w Syrii) są czynnikami utrudniającymi dalszy rozwój stosunków z UE. Relacje handlowe z Unią komplikuje także fakt, iż Liban wciąż nie jest członkiem *WTO*. Ze względu na zróżnicowanie religijne kraju, szczególne zagrożenie dla stabilności Libanu może stanowić zaostrzenie się konfliktu między sunnicką Arabią Saudyjską a szyickim Iranem (wspierającym w Libanie *Hezbollah*). Za element tego konfliktu należy uznać próbę wymuszenia przez władze Arabii Saudyjskiej dymisji premiera Libanu S. Haririego³³, która miała miejsce w trakcie jego wizyty w Arabii Saudyjskiej w listopadzie 2017 r. Hariri ogłosił swoją dymisję w transmitowanym z Rijadu wystąpieniu telewizyjnym, nie została ona jednak przyjęta przez prezydenta Libanu, M. N. Aouna, który uznał ją za wymuszoną przez stronę saudyjską oraz stwierdził, że premier Hariri oraz jego rodzina są przetrzymywani w Arabii Saudyjskiej wbrew swojej woli. S. Hariri odwołał swoją dymisję po powrocie do Libanu.

RELACJE UNII EUROPEJSKIEJ Z PAŃSTWAMI SMED – ASPEKT EMPIRYCZNY

Analizę relacji gospodarczych między UE a krajami południowośroziemnomorskimi w wymiarze empirycznym przeprowadzono na podstawie pięciu wskaźników:

- wartość produktu krajowego brutto;
- wartość produktu krajowego brutto *per capita*;
- wartość obrotów towarowych;
- struktura obrotów towarowych (wg *SITC*);
- wartość skumulowanych inwestycji zagranicznych (*FDI stocks*).

W tabeli 1 zaprezentowano wartości dwóch wskaźników: produktu krajowego brutto w ujęciu bezwzględny (mln *USD*) i względny (% łącznego PKB UE-28) oraz PKB *per capita* w ujęciu bezwzględny (*USD*³⁴) i względny (% średniej arytmetycznej wartości wskaźnika dla UE-28).

Tabela 1

PKB i PKB per capita siedmiu krajów SMED i UE-28 (ceny bieżące)

Podmiot	2007				2017			
	PKB		PKB/Cap		PKB		PKB/Cap	
	mln USD	% UE	USD	% UE	mln USD	% UE	USD	% UE
Algieria	134 977	0,76	3987	11,11	167 555	0,97	4034	11,87
Egipt	137 055	0,77	1861	5,18	236 528	1,37	2495	7,34

³³ Zgodnie z ustrojem Libanu, stanowiska w państwie są obsadzone zgodnie z kluczem religijnym. Prezydentem jest maronita, premierem sunnita, natomiast szefem parlamentu szyita.

³⁴ Zdecydowano się na zastosowanie wskaźnika pomijającego kwestię różnic w parytecie siły nabywczej ze względu na zróżnicowanie krajów UE pod tym względem.

Izrael	178 707	1,00	24903	69,38	350 743	2,02	40273	118,47
Jordania	17 111	0,10	2763	7,70	40 125	0,23	4136	12,17
Liban	24 873	0,14	6008	16,74	54 184	0,31	12013	35,34
Maroko	79 041	0,44	2550	7,10	109 326	0,63	3137	9,23
Tunezja	38 910	0,22	3778	10,53	39 956	0,23	3465	10,19
UE-28	17 822 360	100,00	35894	100,00	17 325 416	100,00	33994	100,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Economic Outlook Database*, IMF, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/02/weodata/weoselgr.aspx> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

Analiza wartości PKB krajów *SMED* pozwala stwierdzić, że gospodarki trzech krajów: Izraela, Egiptu i Algierii były znacznie większe niż gospodarki pozostałych krajów grupy. W 2007 r. wartość PKB Izraela, tj. kraju o największej gospodarce w grupie krajów *SMED* wynosiła prawie 180 mld USD, co odpowiadało jednemu procentowi ówczesnej wartości PKB UE. Z kolei wartość PKB Jordanii, tj. kraju o najmniejszej gospodarce wśród krajów *SMED* wynosiła jedynie około 17 mld USD (co odpowiadało jednemu promilowi gospodarki unijnej). W 2017 r. kolejność w rankingu krajów *SMED* według wielkości PKB nie uległa znaczącej zmianie, za wyjątkiem Tunezji, która spadła na ostatnie miejsce w rankingu, z wartością PKB około 40 mld USD. Analiza wartości PKB w ujęciu dynamicznym pozwala natomiast stwierdzić, że niektóre kraje *SMED* między rokiem 2007 i 2017 doświadczyły intensywnego wzrostu gospodarczego. Jordania i Liban zwiększyły swój PKB ponad dwukrotnie³⁵, natomiast Izrael i Egipt prawie dwukrotnie. Najniższe tempo wzrostu odnotowała gospodarka Tunezji (niecałe 3% w analizowanym okresie), co przełożyło się na wspomniany spadek tego kraju na ostatnie miejsce w rankingu krajów *SMED* wg wielkości PKB. Analizując natomiast zmiany PKB krajów *SMED* w ujęciu względnym (jako procent PKB UE-28) można zauważyć, że wszystkie siedem krajów zmniejszyło swój dystans do UE (najbardziej Izrael – o ponad 1 p. p.), co wynikało zarówno ze wzrostu wartości PKB tych krajów, jak i spadku wartości PKB UE w analizowanym okresie.

Analiza wartości PKB *per capita* krajów *SMED* pozwala przede wszystkim stwierdzić, iż Izrael jest krajem zdecydowanie odbiegającym od pozostałych krajów grupy pod względem poziomu rozwoju gospodarczego. W 2007 wartość PKB *per capita* tego kraju wynosiła około 25 tys. USD, co odpowiadało prawie 70% unijnej średniej tego wskaźnika. Natomiast wartość PKB *per capita* Egiptu – najmniej rozwiniętego gospodarczo kraju *SMED* – wynosiła około 1,8 tys. USD, co odpowiadało zaledwie około 5% unijnej średniej. W latach 2007-2017 prawie wszystkie analizowane kraje podniosły swój poziom rozwoju gospodarczego³⁶. Najbardziej wzrósł on w przypadku Libanu, Izraela i Jordanii (o ponad połowę). Jedyнным krajem *SMED*, w którym na-

³⁵ Należy uwzględnić ograniczenia zastosowanego miernika, wynikające z wykorzystania cen bieżących.

³⁶ Ponownie należy podkreślić, iż wzrost ten jest rozumiany jako nominalny, co wynika z zastosowania cen bieżących.

stał spadek poziomu rozwoju gospodarczego w analizowanym okresie, była Tunezja. Jeśli chodzi o analizę PKB *per capita* w ujęciu względnym, to prawie wszystkie badane kraje zmniejszyły w okresie 2007-2017 swój dystans do unijnej średniej tego wskaźnika. W przypadku Izraela wysoki wzrost poziomu PKB *per capita* przełożył się na przekroczenie tej średniej w 2017 r. o ponad 18 p.p. Również Liban znacznie zmniejszył swój dystans do UE w poziomie rozwoju gospodarczego (o prawie 20 p. p.).

W tabeli 2 przedstawiono wartości obrotów w handlu towarowym między UE a analizowanymi krajami *SMED* w latach 2006 i 2016³⁷.

Tabela 2

Eksport (FOB) i import (CIF) siedmiu krajów SMED do/z UE w 2006 i 2016 r. (ceny bieżące)

Podmiot	2006				2016			
	Eksport do UE		Import z UE		Eksport do UE		Import z UE	
	mln USD	% eksp	mln USD	% imp	mln USD	% eksp	mln USD	% imp
Algieria	28687	52,01	11772	55,08	17201	57,30	22470	47,59
Egipt	4603	33,95	4780	23,50	5823	25,65	18806	32,21
Izrael	12975	27,93	18015	37,73	15762	26,20	27366	41,06
Jordania	170	3,27	2721	23,56	150	2,78	4083	24,43
Liban	277	12,42	3872	41,20	335	11,25	7555	40,39
Maroko	9095	74,06	12311	52,92	14804	64,85	23164	55,57
Tunezja	9022	79,35	9870	65,68	9983	77,40	10863	55,84
UE-28	3142,107	68,19	3005,714	62,95	3437,483	63,94	3356,093	63,88

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Direction of Trade Statistics*, IMF, <http://stats.ukdataservice.ac.uk/Index.aspx?DataSetCode=DOTS> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

Jeśli chodzi o rozmiary obrotów towarowych między UE a krajami *SMED*, to zdecydowanie największe były one w przypadku trzech krajów: Izraela, Algierii i Maroka. Dla obu analizowanych lat właśnie te kraje były trzema najważniejszymi partnerami UE w grupie krajów *SMED*, zarówno w eksporcie, jak i imporcie towarowym. Także rozmiary obrotów towarowych między UE a Tunezją i Egiptem były znaczne (dla obu kierunków wynosiły około 20 mld USD w 2017 r.). Natomiast handel towarowy między UE a dwoma ostatnimi krajami: Libanem i Jordanią, miał znacznie mniejsze rozmiary, a w przypadku eksportu tych krajów do UE można wręcz powiedzieć, iż miał śladowy charakter (kilkaset milionów USD rocznie).

Ciekawych informacji dostarcza również analiza handlu towarowego między UE a krajami *SMED* w ujęciu względnym (znaczenie UE w obrotach handlowych partnerów). Analiza ta pozwala podzielić kraje *SMED* na trzy grupy. Do pierwszej z nich można zaliczyć Tunezję, Maroko i Algierię, w przypadku których handel z UE stanowił

³⁷ Dane za 2016 r. były ostatnimi dostępnymi w momencie pisania artykułu.

ponad połowę całości obrotów handlowych (dla obu kierunków wymiany). Do drugiej grupy należy zaliczyć Egipt i Izrael, tj. kraje, dla których handel z UE stanowił około 30% obrotów handlowych. Natomiast w ostatniej grupie znaleźć się powinny Liban i Jordania, dla których handel z UE miał stosunkowo niewielkie znaczenie, zwłaszcza jeśli chodzi o eksport (około 10% w przypadku Libanu i jedynie około 3% w przypadku Jordanii). Warto również podkreślić, że dla wszystkich analizowanych krajów *SMED* (oprócz Libanu i Jordanii w odniesieniu do eksportu)³⁸, UE była najważniejszym partnerem handlowym. Za negatywne dla Unii zjawisko można natomiast uznać fakt, że jej znaczenie w handlu towarowym krajów *SMED* spadło pomiędzy rokiem 2006 i 2016 dla 6 z 7 krajów w eksporcie³⁹ i 3 z 7 krajów w imporcie.

W tabeli 3 zaprezentowano strukturę eksportu towarowego siedmiu krajów *SMED* do UE w 2007 i 2017 r.

Tabela 3
Struktura eksportu towarowego siedmiu krajów *SMED* do UE-28 wg *SITC** (%)

Kraj	SITC									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007										
Algieria	0,21	0,02	0,51	71,68	0,00	0,93	0,65	0,15	0,03	0,03
Egipt	7,22	0,08	3,18	43,65	0,05	8,18	22,97	4,46	8,88	0,45
Izrael	8,82	0,09	3,48	5,82	0,03	20,14	27,36	21,71	11,40	0,93
Jordania	6,41	0,23	20,06	0,00	2,10	27,32	13,62	16,39	11,43	2,17
Liban	4,91	5,90	20,24	0,00	0,11	10,36	26,67	18,43	12,08	1,18
Maroko	23,89	0,14	7,57	1,20	0,24	5,44	5,14	18,04	36,86	0,12
Tunezja	2,62	0,06	1,78	16,65	3,91	3,86	7,19	24,52	39,21	0,19
2017										
Algieria	0,63	0,02	0,30	95,39	0,00	2,89	0,25	0,37	0,02	0,03
Egipt	10,50	0,06	3,64	34,10	0,13	16,69	17,42	8,65	7,37	0,33
Izrael	5,20	0,10	2,83	5,66	0,09	42,66	13,38	19,26	9,43	1,29
Jordania	8,06	2,63	9,51	1,72	0,92	38,13	5,70	13,28	14,59	5,45
Liban	10,80	5,28	28,68	0,21	1,78	7,57	21,73	7,55	14,51	1,88
Maroko	21,53	0,07	3,81	0,63	0,54	4,98	4,23	40,28	22,63	0,29
Tunezja	3,41	0,04	1,54	5,12	2,51	3,14	7,10	41,13	34,95	0,12

*Oznaczenia grup *SITC* (wyróżniono najważniejszą): 0: żywność i zwierzęta żywe; 1: napoje i wyroby tytoniowe; 2: surowce z wyjątkiem paliw; 3: paliwa mineralne, smary i podobne artykuły; 4: tłuszcze roślinne i zwierzęce; 5: chemikalia; 6: produkty przetworzone, klasyfikowane wg surowców; 7: maszyny i środki transportu; 8: różne artykuły przetwórstwa; 9: towary i transakcje nieklasyfikowane gdzie indziej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat – *Easy Comext*, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

³⁸ W 2016 r. UE była trzecim partnerem eksportowym Libanu i dopiero siódmym partnerem eksportowym Jordanii (Źródło: *Direction of Trade Statistics...*).

³⁹ Wyjątkiem była jedynie Algieria, dla której udział UE w całości eksportu wzrósł o 5 p.p.

Jeśli chodzi o strukturę eksportu towarowego do UE, siedem badanych krajów *SMED* można podzielić na trzy grupy. Pierwszą tworzą Algieria i Egipt, tj. kraje, w których eksporcie do UE dominowały tzw. produkty energetyczne (tj. uzyskane w wyniku przetworzenia surowców energetycznych) z grupy 3. W przypadku Algierii produkty te dominowały zdecydowanie (ponad 70% algierskiego eksportu do UE w 2007 i aż 95% w 2017 r.). Natomiast dla Egiptu udział ten był niższy i malejący (z prawie 44% w 2007 r. do prawie 35% w 2017 r.). Egipt zdecydowanie zdywersyfikował strukturę swojego eksportu do UE w analizowanym okresie, co uwidoczniło się w fakcie, iż w 2017 r. próg 10% całości wymiany przekraczały towary z grup 3, 6 (produkty słabo przetworzone), 5 (chemikalia) i 0 (żywność i zwierzęta żywe). Do drugiej grupy można zaliczyć Izrael, Jordanię i Liban, tj. kraje, dla których w eksporcie do UE dominowały produkty przetworzone, sklasyfikowane wg surowców (grupa 6) lub chemikalia (grupa 5). W przypadku Izraela nieco zaskakujący może być fakt, że struktura eksportu tego kraju do UE nie odbiegała znacząco od jego struktury do innych krajów *SMED*. W obu analizowanych latach izraelski eksport do UE był zdywersyfikowany, z ponad 10-cio procentowymi udziałami towarów z grup od 5 do 8. W 2017 r. największy udział w tym eksporcie miały jednak chemikalia (ponad 40%), a nie artykuły wysoko przetworzone (grupy 7 i 8). Strukturę jordańskiego eksportu do UE również cechowała wysoka dywersyfikacja. W przypadku tego kraju uwagę zwraca też duży spadek znaczenia surowców mineralnych w eksporcie do UE (o około połowę w ciągu 10 lat). W eksporcie Libanu do UE w obu analizowanych latach dominowały natomiast (z udziałem ponad 20%) produkty z grupy 2 (surowce mineralne) i 6 (produkty słabo przetworzone). Jak wspomniano, eksport Jordanii i Libanu do UE miał jednak niewielkie rozmiary (kilkaset mln *USD* rocznie). Trzecią grupę krajów *SMED* tworzyły Maroko i Tunezja, w których eksporcie do UE dominowały (co można uznać za zaskakujące) artykuły wysoko przetworzone z grup 7 (maszyny i urządzenia) i 8 (różne artykuły przetwórstwa). W 2017 r. produkty tych dwóch grup stanowiły ponad 60% marokańskiego eksportu do UE, natomiast w eksporcie Tunezji do UE było to prawie 75%. Fakt ten można tłumaczyć m.in. unijnymi inwestycjami bezpośrednimi w tych krajach, co jednak nie do końca znajduje potwierdzenie w danych empirycznych (patrz tabela 5). Warto również wspomnieć, że Maroko było jedynym analizowanym krajem *SMED* o dużym (ponad 20%) udziale żywności w eksporcie do UE. Może to być efektem zliberalizowania obrotu tymi artykułami w ramach układu o stowarzyszeniu Maroka z Unią (co nastąpiło w 2012 r.).

W tabeli 4 przedstawiono strukturę importu towarowego siedmiu krajów *SMED* z Unii Europejskiej w latach 2007 i 2017.

Tabela 4
Struktura importu towarowego siedmiu krajów SMED z UE-28 wg SITC (%)*

Kraj	SITC									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2007										
Algieria	12,39	0,46	3,55	3,78	0,22	13,04	18,60	41,39	5,26	0,69
Egipt	3,98	1,20	6,83	3,13	0,07	16,62	14,80	44,19	6,36	0,98

Izrael	3,79	0,79	1,66	3,06	0,15	15,27	30,98	33,48	8,71	0,72
Jordania	8,39	1,20	2,41	0,28	0,02	14,35	10,30	50,60	10,48	1,14
Liban	8,13	2,09	1,75	23,02	0,14	14,72	13,40	24,45	11,06	0,57
Maroko	6,44	0,41	4,02	8,94	0,10	9,96	23,54	37,65	7,79	0,59
Tunezja	3,48	0,37	2,60	8,99	0,40	9,39	28,29	34,83	10,62	0,45
2017										
Algieria	11,09	0,58	2,07	6,44	0,75	15,57	15,63	35,08	5,22	6,31
Egipt	6,17	0,30	6,84	8,86	0,05	15,92	11,96	34,37	5,82	3,79
Izrael	6,51	1,33	1,54	2,55	0,40	16,82	14,56	42,79	11,55	0,70
Jordania	15,82	2,05	2,29	8,89	0,17	14,71	9,81	33,44	11,14	0,67
Liban	11,73	2,12	1,49	31,86	0,10	13,72	9,56	15,87	12,05	0,75
Maroko	4,59	0,37	3,04	13,35	1,30	9,40	21,41	37,61	7,95	0,42
Tunezja	3,96	0,30	2,09	11,31	0,38	11,05	24,49	35,09	10,22	0,43

* Oznaczenia grup *SITC* jak w tabeli 3.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat – Easy Comext, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb/> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

Jeśli chodzi o strukturę importu krajów *SMED* z UE, to była ona dużo mniej zróżnicowana niż struktura ich eksportu. W imporcie tym zdecydowanie dominowały maszyny i środki transportu (grupa 7), które miały największy udział w unijnym eksporcie do wszystkich tych krajów w obu analizowanych latach. Jedynym wyjątkiem był Liban, w którego imporcie z UE dominowały w 2017 r. produkty energetyczne, co można uznać za zaskakujące (patrz niżej). Jeśli chodzi o pozostałe grupy *SITC*, udziały przekraczające 10% ogółu importu występowały generalnie tylko w przypadku towarów przetworzonych z grup od 5 do 8. Wyjątek stanowiły Liban, Maroko i Tunezja jeśli chodzi o produkty energetyczne⁴⁰ oraz Jordania, Liban i Algieria w odniesieniu do żywności.

W tabeli 5 zaprezentowano wartości inwestycji bezpośrednich, realizowanych w relacjach między UE a siedmioma analizowanymi krajami *SMED* w 2016 r.⁴¹

Tabela 5

Wartość skumulowanych bezpośrednich inwestycji zagranicznych (*FDI Stocks*) w relacjach między siedmioma krajami *SMED* a UE-28 w 2016 r. (mln EUR)

Kraj	UE u partnera	Partner w UE	Saldo UE	Suma obrotów
Algieria	14 586	2 288	12 299	16 874
Egipt	42 912	473	42 440	43 385

⁴⁰ Fakt ten można uznać za zaskakujący ze względu na bliskość geograficzną innych potencjalnych dostawców tych produktów; w przypadku wszystkich tych krajów wystąpił również duży wzrost znaczenia tej grupy w imporcie z UE w ciągu 10 analizowanych lat.

⁴¹ Dane za 2006 rok nie są dostępne bądź też porównywalne.

Izrael	24 415	62 106	-37 692	86 521
Jordania	2 998	1	2 998	2 999
Liban	1 918	5 379	-3 461	7 296
Maroko	15 568	509	15 059	16 076
Tunezja	4 355	251	4 104	4 606

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat – *Economy and Finance* [bop_fdi6_geo], <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp 1 grudnia 2018 r.].

W 2016 r. największą skumulowaną wartość miały unijne inwestycje dokonywane w czterech krajach *SMED*: Egipcie (około 43 mld EUR), Izraelu (około 24 mld EUR) oraz Maroku i Algierii (po około 15 mld EUR). Natomiast zdecydowanie największa skumulowana wartość BIZ krajów *SMED* w Unii wystąpiła w przypadku Izraela (ponad 62 mld EUR). Za wyjątkiem trzech krajów *SMED*: Izraela, Libanu i Algierii, skumulowana wartość BIZ analizowanych krajów w Unii nie przekroczyła 1 mld EUR. W przypadku 5 z 7 krajów *SMED* wartość unijnych BIZ w tych krajach przewyższała wartość BIZ tych krajów w Unii. Wyjątkami były jedynie Izrael oraz Liban.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza relacji UE z państwami południowośroziemnomorskimi pozwala na zidentyfikowanie kwestii kluczowych dla relacji Unii z danym państwem tej grupy oraz na sformułowanie prognozy rozwoju tych relacji w przyszłości.

Relacje UE i **Maroka** są bliskie zarówno w aspekcie umownym, jak i empirycznym. Maroko jest jednym z dwóch państw południowośroziemnomorskich, z którymi UE prowadzi negocjacje w sprawie podpisania *DCFTA* (od 2013 r.). Kraj ten jest trzecim partnerem handlowym Unii w grupie krajów *SMED* (po Izraelu i Algierii). Unia jest najważniejszym partnerem handlowym Maroka, z bardzo wysokim udziałem zwłaszcza w marokańskim eksporcie (prawie 65% w 2016 r.). Co ciekawe, w eksporcie Maroka do UE dominują artykuły wysoko przetworzone (w 2017 r. artykuły z grup 7 i 8 *SITC* stanowiły ponad 60%). Funkcjonująca w handlu tego kraju z UE strefa wolnego handlu obejmuje oprócz artykułów przemysłowych również artykuły rolne i rybne, co może być jednym z czynników wyjaśniających fakt, że Maroko było jedynym krajem *SMED*, dla którego udział żywności w eksporcie do Unii przekraczał 20%. Na relacje UE z tym krajem mogą negatywnie wpłynąć czynniki polityczne, takie jak utrzymująca się niestabilność zarówno samego Maroka (Sahara Zachodnia), jak i jego otoczenia (migracje z Afryki Subsaharyjskiej do Europy przez obszar hiszpańskich enklaw na terytorium Maroka).

Związki Unii Europejskiej z **Algierią** również są ścisłe, zwłaszcza w wymiarze empirycznym. Algieria to trzecia pod względem wielkości gospodarka wśród krajów *SMED*. W 2016 r. była też drugim partnerem handlowym Unii w tej grupie. O potencjale gospodarki algierskiej niezbyt dobrze świadczy natomiast fakt, że w 2017 r.

ponad 95% algierskiego eksportu do UE stanowiły produkty energetyczne, natomiast ponad 10% algierskiego importu z Unii przypadało na żywność. Zagrożeniem dla przyszłości relacji Algierii z UE mogą być, podobnie jak w przypadku sąsiedniego Maroka, niestabilność wewnętrzna (następstwo m. in. długoletniej wojny domowej) oraz zewnętrzna (zarówno Afryki Północnej, jak i Subsaharyjskiej).

Również **Tunezja** okazała się krajem ściśle związanym z UE zarówno w wymiarze umownym (od 2015 r. prowadzi z UE negocjacje w sprawie podpisania *DCFTA*, jako drugie po Maroku państwo *SMED*), jak i empirycznym (udział UE w handlu Tunezji był najwyższy wśród krajów *SMED* – w 2016 r. wynosił ponad 77% dla eksportu i prawie 56% dla importu). Co warto podkreślić, w eksporcie tego kraju do UE dominowały artykuły wysoko przetworzone – udział grup 7 i 8 w nim wyniósł w 2017 r. ponad 75%, co było najwyższą wartością wśród analizowanych krajów. Nie można jednak pominąć faktu, że gospodarka Tunezji była w 2017 r. najmniejszą spośród gospodarek *SMED* oraz jedyną, w której w okresie 2007-2017 wystąpił spadek PKB. Tym samym na relacje Tunezji z UE mogą w przyszłości negatywnie wpłynąć nie tylko wspólne dla krajów regionu problemy polityczne, zarówno wewnętrzne (rosnące wpływy islamistów), jak i zewnętrzne (niestabilność sąsiednich krajów), ale również utrzymujące się kłopoty gospodarcze.

Egipt okazał się państwem, którego związki z UE charakteryzowała różna intensywność w różnych obszarach. Gospodarka tego kraju była drugą pod względem wielkości wśród krajów *SMED* (po izraelskiej). Ze względu na liczną populację oraz wysokie tempo jej wzrostu, kraj ten charakteryzował się jednak najniższą wartością PKB *per capita* wśród wszystkich analizowanych. W egipskim eksporcie do UE miały wprawdzie największy udział produkty energetyczne, jednak w okresie 2007-2017 uległ on znacznej dywersyfikacji. Jednym z przejawów tego procesu był wzrost do ponad 10% udziału w eksporcie produktów rolnych i rybnych, co może być efektem rozszerzenia od 2010 r. SWH między UE a Egiptem o te artykuły. Egipt okazał się również najważniejszym wśród krajów *SMED* odbiorcą unijnych BIZ. W 2016 r. skumulowana wartość unijnych BIZ w tym kraju była prawie dwukrotnie wyższa niż unijnych BIZ w Izraelu. Na przyszłe relacje Egiptu z Unią mogą wpłynąć negatywnie zarówno czynniki wewnętrzne (problem z utrzymaniem wzrostu gospodarczego w warunkach rosnącej populacji, terroryzm islamski), jak i zewnętrzne (w tym zwłaszcza możliwość wybuchu otwartego konfliktu zbrojnego między Arabią Saudyjską a Iranem).

Związki między UE a **Izraelem** okazały się mniej zaawansowane, niż można by zakładać, uwzględniając zbliżony poziom rozwoju partnerów. Izrael w obu analizowanych latach dysponował największą w grupie krajów *SMED* gospodarką, był również krajem o najwyższym w grupie poziomie rozwoju gospodarczego, mierzonego PKB *per capita* i jedynym, w przypadku którego poziom ten przekraczał średnią unijną (w 2017 r. wynosił 118% tej średniej). Izrael był drugim w 2007 i pierwszym w 2017 r. partnerem handlowym Unii w grupie analizowanych krajów. Co ciekawe, w jego eksporcie do UE dominowały towary o średnim stopniu przetworzenia (w 2017 r. ponad 40% stanowiły chemikalia, udział maszyn i środków transportu nie

przekraczał 20%). Jeśli chodzi o obroty inwestycyjne, Izrael był drugim po Egipcie krajem docelowym unijnych inwestycji bezpośrednich oraz najważniejszym wśród krajów *SMED* investorem w Unii. W 2016 r. skumulowana wartość izraelskich BIZ w Unii przekraczała 62 mld EUR, natomiast wartość ta dla kolejnego kraju *SMED*, tj. Libanu, wynosiła jedynie 5,4 mld EUR. Izrael był też jedynym obok Libanu krajem *SMED*, którego skumulowana wartość inwestycji w UE była większa niż skumulowana wartość unijnych inwestycji w tym kraju. Mimo bliskości kulturowej, ustrojowej oraz zbliżonego poziomu rozwoju gospodarczego, na przyszłość relacji Unii i Izraela mogą negatywnie wpłynąć czynniki polityczne, takie jak m.in. nierozwiązany konflikt palestyński oraz możliwość zaangażowania się Izraela w konflikt saudyjsko-irański.

Związki UE z **Jordanią** charakteryzuje różna intensywność w zależności od obszaru (w wymiarze empirycznym są one mało intensywne). W 2007 r. Jordania była krajem o najmniejszej w grupie krajów *SMED* gospodarce. Warto jednak podkreślić, że kraj zwiększył nominalne PKB w okresie 2007-2017 ponad dwukrotnie, co przełożyło się na wzrost PKB *per capita* o ponad połowę. Jordania była natomiast krajem *SMED* o najmniejszych obrotach towarowych z UE oraz o najmniejszym udziale Unii w całości handlu. W 2016 r. na UE przypadało około 25% importu Jordanii i poniżej 3% jej eksportu. Zagrożeniem dla przyszłości relacji UE z Jordanią może być przede wszystkim skomplikowana struktura ludnościowa kraju (duży udział osób nieposiadających obywatelstwa) oraz napięta sytuacja w regionie (wojna domowa w Syrii, zaostrzający się konflikt między Arabią Saudyjską a Iranem).

Liban okazał się trzecim obok Egiptu i Jordanii krajem *SMED*, dla którego intensywność związków z UE była różna w różnych obszarach. Kraj ten charakteryzował się stosunkowo niewielką gospodarką (większą jedynie od tunezyjskiej i jordańskiej), która jednak w okresie 2007-2017 odnotowała intensywny wzrost, co przełożyło się na podwojenie zarówno wartości PKB, jak i PKB *per capita*. Rozmiary wymiany handlowej Libanu z UE były niewielkie (mniejsze miała tylko Jordania), Unia miała również względnie niewielkie znaczenie w libańskim handlu, zwłaszcza w eksporcie. Liban był natomiast jedynym krajem *SMED*, w którego imporcie z UE dominowały w 2017 r. produkty energetyczne. Potoczny wizerunek Libanu jako centrum finansowego Bliskiego Wschodu znalazł potwierdzenie w fakcie, iż zajął on drugą pozycję wśród krajów *SMED* jeśli chodzi o skumulowaną wartość BIZ w UE (po Izraelu), a wartość libańskich inwestycji w Unii przekraczała wartość unijnych inwestycji w Libanie (analogiczna sytuacja wystąpiła jedynie w przypadku Izraela). Zagrożeniem dla przyszłości relacji UE z tym krajem może być przede wszystkim jego skomplikowana struktura etniczna i religijna, która może skutkować szybką i gwałtowną destabilizacją w przypadku zaostrzenia się konfliktu między reprezentującą blok sunnicki Arabią Saudyjską oraz szyickim Iranem.

Przyszłość relacji między UE a państwami śródziemnomorskimi zależy oczywiście nie tylko od czynników specyficznych dla tych państw, ale również czynników kształtujących sytuację w UE (malejące poparcie dla integracji europejskiej wśród społeczeństw państw Unii, problemy związane z funkcjonowaniem unii walutowej) oraz czynników o charakterze globalnym (zmiany klimatyczne, masowe migracje).

Dr Wojciech Bąba, Katedra Europejskiej Integracji Gospodarczej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie (babaw@uek.krakow.pl)

Słowa kluczowe: integracja europejska, Unia Europejska, państwa południowośródziemnomorskie, Afryka Północna, Bliski Wschód, układy stowarzyszeniowe

Keywords: European integration, European Union, South-Mediterranean countries, Northern Africa, Middle East, association agreements

ABSTRACT

The main goal of the article is to perform an analysis of the economic relations between the European Union and South-Mediterranean countries, and – based on this analysis' outcomes – formulate an opinion concerning the future developments of these relations.

The deliberations conducted in the article are focused on identifying factors both legal (bilateral agreements) and empirical (state of relations measured by values of indicators), specific to relations between the EU and each analyzed SMED country.

Within the framework of the article, two main hypotheses have been formulated:

- relations between the EU and each analyzed SMED country are specific,*
- these relations to a significant degree result from the geographical location of each country and the history of its relations with European colonial metropolises.*

The main scientific methods used in the article are analysis of legal agreements and values of empirical indicators, as well as synthesis of results and formulation of conclusions. These methods were preceded by research of scientific literature and utilization of statistical techniques of data analysis.